

DÜNYADA VE TÜRKİYE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YAKLAŞIMLARI

Dr. Ecehan OZMEHMET

Yaşar Üniversitesi

ecehan.ozmehmet@yasar.edu.tr

ÖZ

Varlığın bütünlüğünü kuşatan doğa ve çevre, insanla karşılıklı etkileşim içinde olmuştur. Çift taraflı olan bu etkileşim sonucu, hem doğa ve çevre hem de insan değişim göstermek durumunda kalmıştır. İlk çağlarda çevreden etkileşimler, zaman içinde kültürel ve sosyal değişimlerden etkilenirken, teknolojinin de devreye girmesi ile sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma anlayışı daha farklı boyutlara ulaşmıştır.

Günümüzde, her platformda sürdürülebilirlik kavramı tartışılmaktadır. Bu konunun özünde, çevreye/ekolojiye verilen zarar ve bu zarara karşı çözüm olarak ta sürdürülebilirlik kavramı yer almaktadır. Bu nedenle, bu araştırmada ilk olarak, çevre ve kalkınma sorunlarına değinilmiş ve sürdürülebilirlik kavramının kökeni ve içeriği incelenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ve sürdürülebilir kalkınma anlayışının tarihsel süreç içinde, fikir tabanından toplumsal eylem planına dönüşme aşamaları ele alınmıştır. Bu aşamalar sürdürülebilir kalkınma ibaresinin Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı'ndan başlayarak 2002'deki Johannesburg Zirvesi de dahil olmak üzere yapılan altı uluslararası konferansla bu dönüşme ivme kazanmıştır.

Bunlara ek olarak, sürdürülebilir kalkınma modeli açıklanarak Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu tarafından oluşturulan sürdürülebilirlik göstergeleri (sosyal göstergeler, çevresel göstergeler, ekonomik göstergeler ve kurumsal göstergeler) ile sürdürülebilir toplumun ilkelerine açıklık getirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmaya ulaşma çabaları, tarihsel süreç içinde tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: kalkınma sorunları, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma

1. ÇEVRE VE KALKINMA SORUNLARI

Özellikle 2.Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan hızlı yapılanma, kapitalist/teknolojik/endüstriyel gelişme ve kontrolsüz nüfus artışı ile birlikte, doğal sistemler tüm alanlarda çağın dışına itilmiş ve tüketimin ön planda olduğu kontrolsüz bir kalkınma süreci ortaya çıkmıştır. Ancak, 1960'ların sonunda ekolojik dengelerin bozulmakta olduğu ve bunun nedeninin de çevre ve kalkınma arasındaki bağların göz ardı edilmesi olduğu fark edilmeye başlanmıştır.

Torunoğlu (2003) tarafından **kalkınma**, klasik kapitalist model tarafından belirlenen günümüz modern toplumlarında salt ekonomik bir çerçevede, kişi başına düşen gelirin artırılması olarak tanımlanmıştır. Bu kalkınma modelinde sınırsız üretim, mevcut kaynakların sınırsız tüketimi ve yüksek kar payı ön plana çıkmaktadır. Geleceği yok sayan bu modelde, kaynakların sömürülmesi, ülke ve kıta ölçeğinden küresel ölçeğe taşınmıştır (Minibaş, 2003). Fosil kökenli sınırlı kaynaklara olan bağımlılık, doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesi, sınırsız tüketim sonucu açığa çıkan atıklar, sağlıksız kentleşme ve çevreye verilen yıkıcı zararlar; dünya üzerinde iklim değişiklikleri, küresel ısınma, su kaynaklarının kirlenmesi, ozon tabakasının aşınması, soyların tükenmesi ve doğal habitatların özelliklerini yitirmesi, vb gibi sonuçlar doğurmaktadır.

Çevre ve ekolojiyi tehdit eden bu sorunların ancak yeni ve geniş bir bakış açısı ile ele alması zorunluluğu sonucu, çevre ve kalkınmada sürdürülebilirlik kavramını doğurmuştur.

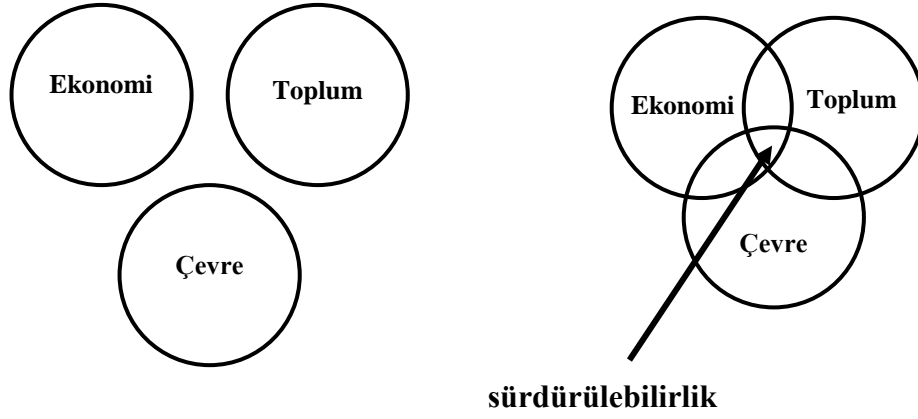
2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Sürdürülebilirlik, küresel ölçekten yerel ölçeğe kadar en az anlaşılan ve uygulanan kavramdır genellemesini yapmak yanlış olmaz. Çoğunlukla akademisyenler ve konuya ilgi duyan kısıtlı sayıda amatörlerce incelenen sürdürülebilir kelimesinin Latince kökü olan “subtenir”, “korumak” ya da “aşağıdan

desteklemek” anlamına gelmektedir (Muscoe, 1995). Yeni bir kavram olmayan **sürdürülebilirlik**, çevre, insan ve şimdiki kuşakların gelecek kuşaklar için sorumlulukları arasındaki ilişkiyi tanımlamak için yeniden adlandırılmış bir anlatımdır. Gilman’a (1992) göre, sürdürülebilirlik, toplumun, ekosistemin ya da devam eden herhangi bir sistemin ana kaynakları tüketmeden belirsiz bir geleceğe dek işlevini sürdürmesidir. Ruckelshaus’a (1989) göre ise “ekolojinin en geniş sınırları içinde ekonomik büyümenin ve kalkınmanın karşılıklı etkileşim ile sağlanacağı ve zaman içinde korunacağı doktrindir”.

Sürdürülebilirlik, yaşam kalitesini düşürmeden, düşünce tarzında değişiklik gerektiren bir kavram ortaya koymaktadır. Bu değişikliğin özü, tüketim toplumu olmaktan sıyrılıp, evrensel açıdan dayanışma içinde olan, çevresel yönetim, toplumsal sorumluluklar ve ekonomik çözümleri hedeflemektir.

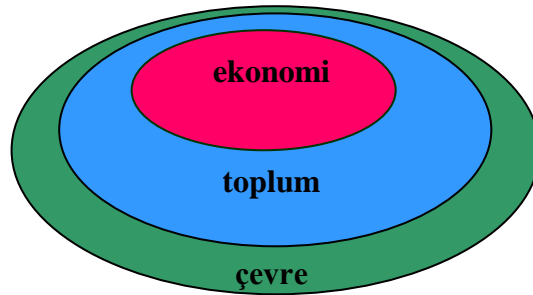
Bu açıklamalarda, sürdürülebilirliği oluşturan üç bileşen öne çıkmaktadır; **ekonomi, çevre ve toplum**. Şekil 1.a’da bu üç bileşenin geçmişte, topluluklarda birbirinden bağımsız olarak ele alınmış olduğu görülmektedir. Bu oluşumda, toplumsal, ekonomik ve çevresel konular ayrı ayrı ele alındığında üretilecek sonuçların diğer bir bileşen için uzun vadede sorun teşkil ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda, Şekil 1.b’de görülen, bileşenlerin birbirleri ile ilişkilendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1 Toplulukları oluşturan ekonomi, toplum ve çevre bileşenleri

- a. Toplulukları oluşturan bu üç bileşenin birbirinden bağımsız olarak ele alınması; b. Sürdürülebilir toplulukları oluşturan üç bileşenin ilişkilendirilmesi**

Şekil 1b’de üç farklı bileşenin kesiştirilmesi ile tanımlanan sürdürülebilirlik kavramı, Hart (1999) tarafından farklı bir gösterim ile tanımlanmıştır. Şekil 2’de yer alan bu gösterime göre, ekonomi toplumun içinde yer almaktadır. Toplum ise ekonomi ile birlikte çevrenin içinde var olmaktadır. Sonuçta, her iki gösterimde de, sürdürülebilirliğe ulaşmanın yolu, çevre, toplum ve ekonominin bir bütün olarak ele alındığı çözümlerle mümkün olmaktadır.

Şekil 2 Hart’a göre sürdürülebilirliğin tanımı

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

1960'lı yıllarda çevreye verilen tahribatın boyutlarının algılanmaya başlanması ile tetiklenen çevre ve ekoloji hareketi, 1970'lerde uluslararası boyuta ulaşmış, 1983 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun kurulmasına sebep olmuştur. İlerleyen zamanda, çevre sorunlarına çözüm üretmenin ön plana çıktığı uluslararası platformlarda, çevrenin kalkınma ile ilişkisinin kurulduğu ve **sürdürülebilir kalkınma** kavramının tanımlandığı 1987 Brundtland Raporu oluşturulmuştur. 1987'de bu komisyon tarafından düzenlenen *Ortak Geleceğimiz* raporuyla geliştirilen sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1992'de *Gündem 21* ve Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi ile birlikte, kalkınma söylevinde önde gelen ibarelerden biri duruma gelmiştir (Adams, 2001). 1992'deki Rio Konferansı'nda benimsenen kararlarında devamında, 1997'de Rio +5 Zirvesi ve 2002'de Johannesburg Zirvesi (Rio +10) ile Rio Konferansı'nda onaylanan ilkelerin bir bütün içinde nasıl uygulandığı ele alınmıştır (Şekil 3). Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma anlayışı 5.bölümde daha detaylı olarak açıklanacaktır.

1972	Stockholm Konferansı
1987	Ortak Geleceğimiz Raporu
1992	Rio Zirvesi
1996	Habitat II Zirvesi
1997	Rio+5 Zirvesi
2002	Johannesburg Zirvesi

Şekil 3 Sürdürülebilir kalkınma için uluslararası platformlarda atılan adımlar

Ekonomik büyüme ve refah seviyesini yükseltme ile beraber çevreyi ve yeryüzündeki tüm insanların yaşam kalitesini koruma hedefindeki sürdürülebilir

kalkınma doğrultusunda, uluslararası platformlarda atılan adımların tarihsel süreç içindeki konumları alt bölümlerde detaylı olarak ele alınmıştır.

3.1 Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı, 1972

Çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunun **ilk kez** tartışıldığı BM Konferansı, 113 ülkenin katılımı ile Haziran 1972’de Stockholm’da düzenlenmiştir. Bu uluslararası konferans, çevresel ve ekolojik sorunların küresel boyutu ve kapsamı bakımından bir dönüm noktası olmuş; ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını vurgulayan ilkelerin geliştirilmesi ile, birçok ülkenin çevre politikalarını etkilemiştir.

Bu konferansta, çevre sorunlarının çoğunun gelişmekte olan ülkelerde az gelişmişlikten kaynaklandığı; bunun yanında gelişmiş ülkelerdeki çevre sorunlarının ise, genellikle endüstrileşme ve teknolojik ilerlemelerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin tüm çabalarını kalkınmaya yöneltirken çevreyi korumayı ve geliştirmeyi de ihmal etmemesi gerekliliği vurgulanmıştır (United Nations [UN], 1972).

Ancak BM Stockholm Konferansı’nı takip eden yıllarda, belirlenen ilkelerin pratikte işlerliği sağlanamamıştır. Çevre ve kalkınma sorunları artmaya devam etmiş ve gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan/gelişmemiş ülkeler arasındaki ekonomik ve toplumsal uçurum büyümüştür.

3.2 Çevre ve Kalkınma Raporu (Brundtland Raporu), 1987

“Sürdürülebilir kalkınma” ibaresi, resmi olarak **ilk kez** 1987’de Gro Harlem Brundtland tarafından, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu için hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” raporunda tanımlanmıştır. Bu rapora göre, insanlık, gelecek kuşakların gereksinimlerine cevap verme yeteneğini tehlikeye atmadan, günlük ihtiyaçlarını temin ederek ve kalkınmayı sürdürülebilir kılma yeteneğine sahiptir (Bourdeau, 1999). **Sürdürülebilir kalkınma**, genel bir ifade ile, bugünün gereksinimlerini

gelecek kuşakları kendi gereksinmelerini karşılama yetisinden mahrum bırakmamak koşuluyla karşılamak, olarak tanımlanmaktadır¹. Bourdeau'ya (1999) göre, Brundtland Raporu, basit bir çevrecilik anlayışının çok ötesinde, rasyonel kaynak kullanımını esas alan ekonomik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevreye uygun ekonominin temel koşulunun “sürdürülebilir kalkınma” olduğunu belirtmektedir. Raporun tüm ülkeler için öngördüğü kalkınma modeli;

- uzun vadeli, kalıcı bir ekonomik büyüme,
- kalkınma ile doğa arasındaki dengeyi koruyan bir ekonomi,
- doğayı tüketmeden kullanan uygulamalara dayanan ve dolayısıyla uzun vadede sürdürülebilir bir ekonomik gelişme olarak özetlenebilmektedir.

Fakat Adams'a (2001) göre, Brundtland Raporu bu hedefe nasıl ulaşılması gerektiğini açıklamamaktadır. Torunoğlu'na (2003) göre,

Ortak Geleceğimiz raporunda ‘yoksulluğun ve eşitsizliğin var olduğu bir dünya her zaman için ekolojik ve diğer krizlere eğilimli olacaktır’ ifadesi yer almasına karşın, ‘gelişmiş’ ülkelerin ‘sürdürülebilir kalkınmaya’ yükledikleri misyon çevreyle uyumlu yeni teknolojilerin geliştirilmesi, nüfus artışının kontrol edilmesi ve Güney ülkelerinde kaynak kullanımının azaltılması ekseninde sınırlıdır (Torunoğlu, 2003).

3.3 Rio Konferansı, 1992

1992'deki Rio Konferansı'na kadar çevresel alanda birçok çalışma yapılmıştır. Rio Konferansı, 1972'de kabul edilmiş olan BM Stockholm Çevre Konferansı Deklarasyonu'nu yaşama geçirmeyi amaçlayarak; yeni ve küresel bir ortaklığın kurulabilmesi için devletlerin, yönetimlerin, sektörlerin ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği ile küresel çevre ve kalkınma sistemini koruma hedefi ile

¹ Kavramın içerdiği anlamın başlıca üç boyutu vardır. Bunlar, geçerli büyümenin sürdürülemezliği; bugünün ihtiyaçlarının karşılanması, yani tüm insanların asgari düzeyde de olsa bir yaşam standardına kavuşturulması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması; ve gelecek kuşaklarında yaşam ve refahının güvence altına alınmasıdır. Ve bütün bunları yaparken çevre üzerindeki baskının uygarlığı tehdit etmeyecek düzeyde tutulması gerekmektedir (Başkaya, 1994).

düzenlenmiştir. Bu konferansta, dünyadaki kaynakların tasarruflu kullanımı için uluslararası ortak çalışmaların önemi vurgulanmıştır. Ayrıca bundan önceki konferanslardan farklı olarak, merkezi yönetim kurumlarının yanında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve çeşitli kesimlerden temsilcilerin de katılımı ile “çok sesli ve katılımcı” bir anlayışın gelişmesi sağlanmıştır.

Konferans sonucu, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülkenin devlet ve hükümet başkanlarınca onaylanan deklarasyonda, sürekli ve dengeli kalkınmayı sağlamak ve insanlar için kaliteli yaşam çevreleri oluşturmak için, devletlerin sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıplarını azaltması, ortadan kaldırması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca yerel ve geleneksel uygulamaların kalkınma ve çevre yönetimi üzerindeki önemi vurgulanıp, sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasında etkili katılımın sağlanması için kimliklerin ve kültürlerin desteklenmesi istenmiştir (UN, 1992).

Rio Deklarasyonu'nun yanı sıra, konferans sonucunda, “Ormancılık Prensipleri”, “Çölleşme ve Mücadele Sözleşmesi”, “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” ve “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” düzenlenmiştir. Rio Konferansı'nın önemli sonuçlarından biri de, çevre, ekonomi ve toplumsal alanlarda hükümetlerin ve ilgili kuruluşların gerçekleştirmeleri gereken etkinliklere yön veren ve 21. yüzyıla yönelik "Gündem 21" adı verilen bir eylem planı kabul edilmiş olmasıdır. Gündem 21 Eylem Planı, sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik uzun vadeli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla yerel düzeyde katılımcı ve çok-sektörlü bir süreçtir. Bu eylem planı için hazırlanan belge, dört temel kısımdan oluşmaktadır. Bunlar;

- a. sosyal ve ekonomik boyutlar,
- b. kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi,
- c. etkin grupların rolünün güçlendirilmesi, ve
- d. uygulama mekanizmasıdır.

Keleş'e ve Yılmaz'a (2004) göre, sürdürülebilirlik kavramı, 1995'te Avrupa Birliği tarafından benimsenen bu eylem planı ile ilerleme göstermiştir.

Ne var ki, 1992'deki Rio Zirvesi'nde uluslararası düzlemde kabul edilen "sürdürülebilir kalkınma" kavramı doğrultusunda politika üretilmesinin olanaksızlığı 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirilen Uruguay Raundu anlaşmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, başta ekonomik olmak üzere birçok konuda, gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler arasındaki fikir ayrılıklarıdır. Torunoğlu'na (2003) göre, "sürdürülebilir kalkınma" kavramı, uygulamaya yönelik taşıdığı belirsizlikler nedeniyle, gelişmiş Kuzey ülkelerinde ve geri kalmış Güney ülkelerinde tamamiyle farklı sonuçlar doğurmaktadır. "Sermayenin uluslararası nitelik kazanmasıyla birlikte farklı ülkelerdeki düşük maliyetle ulaşılabilir hammadde, enerji, maden ve doğal kaynakları, yine farklı ülkelerdeki ucuz ve nitelikli emekle buluşturma olanağı yakalanmıştır" (Minibaş, 2003). Ortaya çıkan farkların anlaşılması için BM, Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşların kalkınma tanımlarının açıklanması ve bu tür kuruluşların "sürdürülebilir kalkınma" kavramına yüklediği misyonların belirlenmesi gerekmektedir.

3.4 Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II), 1996

1976 yılında Vancouver'da yapılan ve kısa adı Habitat olan ilk BM İnsan Yerleşimleri Konferansı'nı takiben, Habitat II Zirvesi 3-14 Haziran 1996 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın sonuçlarının Habitat Gündemi ile bütünleştirilmesi amacıyla, Habitat II İstanbul Deklarasyonu'nda;

"özellikle sanayileşmiş ülkelerde, sürdürülemez tüketim ve üretim kalıplarına; yapı ve dağılımdaki değişimleri dahil etmek ve aşırı nüfus yığılmaları yönündeki eğilimlere öncelikli önem vermek suretiyle sürdürülemez nüfus değişmelerine; evsizliğe; artan fakirliğe; işsizliğe; sosyal dışlanmaya; aile dağılımlarına; yetersiz kaynaklara; temel altyapı ve hizmetlerin eksikliğine; yeterli planlama eksikliğine; artan güvensizlik ve şiddete; çevresel bozulmaya; ve afetlerden artan oranda etkilenmeye"

dikkat çekilmesi sağlanmıştır (UN, 1996b).

İnsan yerleşimleri üzerine yoğunlaşan bu toplantıda, devlet ve hükümet başkanları ve resmi delegasyonlar, herkes için yeterli konut temin etme ve insan yerleşimlerini daha güvenli, daha sağlıklı ve yaşanabilir, hakça, sürdürülebilir ve üretken yapma hedeflerini onaylamışlardır (UN, 1996b). Özet olarak, bu toplantıda, BM Sözleşmesi'nden esinlenilerek, **herkes için yeterli konut ve kentleşmenin yaşandığı bir dünyada sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişmesi** konuları üzerinde müzakerelerde bulunulmuştur.

3.5 Rio + 5 Zirvesi, 1997

Rio +5 Zirvesi, 1992 Rio Konferansı'nda alınan tarihi kararların, geçen beş yıllık süreç içinde nasıl ele alındığını ve bu kararların gerçekçiliğini ve uygulanabilirliğini değerlendirmek üzere, 1997 yılında New York'ta gerçekleştirilmiştir. BM Özel Oturumu olarak düzenlenen bu zirve sonucunda, Rio Konferansı'nın bekleneni ve olması gerekeni verememiş olduğu, bu nedenle daha somut girişimlerde bulunulmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Arat, Türkeş ve Saner 2002). Ayrıca bu toplantıda alınan diğer önemli bir sonuç ta, tüm ülkelerin sürdürülebilir kalkınma için Ulusal Gündem 21'lerini oluşturmasının, sürdürülebilir kalkınma eylem planlarını hazırlaması gerekliliğinin kabul edilmiş olmasıdır.

3.6 Johannesburg Zirvesi, 2002

Johannesburg Zirvesi, Rio Konferansı'nın son on yıllık değerlendirmesini ve ileriye dönük kalkınma stratejilerini belirlemek amacıyla, 26 Ağustos – 4 Eylül 2002 tarihleri arasında yapılmıştır. Bazı kaynaklarda Rio +10 olarak da adlandırılan bu zirvenin en önemli özelliği, zirveye gerek hazırlık gerekse toplantılar boyunca, toplumun tüm kesimlerinin katılımının sağlanmasına verilen önceliktir. Bu hedefin en büyük nedeni, sürdürülebilirliğin temel bileşenlerinden olan toplumun, daha önceki zirvelerden soyutlanması, ve hükümetler ve devlet düzeyinde yapılan katılımların istenen sonucu verememesidir. Bu noktadan yola çıkarak, hedef

belirleme, strateji geliştirme ve karar alma aşamalarında aktif rol alan, toplumun her kesiminden katılımcıların yükümlülüklerini yerine getirmeyi sahiplenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Johannesburg Zirvesi, devlet ve hükümet temsilcilerinin yanı sıra, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, özel sektörler ve birçok toplumsal oluşumun katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcı ülkeler, 1992 Rio Konferansı'ndan sonraki süreçte yaptığı çalışmaların ve ilerisi için önerilerin sunulduğu birer Ulusal Rapor hazırlamış ve bu raporları zirveye taşımışlardır.

Sonuçta, fakirliğin yok edilmesi, enerji arzını çeşitlendirilmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel paylaşımını artırılması, biyolojik çeşitlilik kaybının azaltılması, kurumsal sosyal sorumluluğun ve hesap verilebilirliğin artırılması ve devletler arası antlaşmaların ve ortak ölçütlerin etkin biçimde uygulanmasını ve Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma stratejilerinin oluşturulmasını sağlamak için bir an önce ilerleme kaydedilmesi ve 2005'e kadar uygulamaların başlatılması kararları alınmıştır (WSSD, 2002).

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA MODELİ

Sürdürülebilir yaklaşımlar, ekonomik kalkınma, turizm, tarım, endüstri, kentleşme/yapılaşma, ekosistem yönetimi, su kaynakları ve kirlilik yönetimi gibi sorunlarda ele alınmaktadır. En çok kabul gören tanımlardan biri olan İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı'nın (OECD) tanımına göre sürdürülebilir kalkınma, günümüz kuşaklarının gereksinimlerinin gelecek kuşakların gereksinimlerinin karşılanmasında ödün verilmeden gerçekleştirilmesidir (OECD, 2001). Diğer bir anlatımla, sürdürülebilir kalkınma, bugün ve gelecekteki yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla değişime gidişidir.

Şekil 2'de özetlenen sürdürülebilir kalkınma modeli, Fransa'da hazırlanan Sürdürülebilir Gelişme Raporu'nda dört madde altında şöyle açıklanmıştır (Bourdeau, 1999):

1. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik kalkınma ile gelişme fikrini kapsar; fakat

2. Sürdürülebilir kalkınma insanoğlunun yaşamını olumsuz olarak etkilememelidir.
3. Aynı zamanda doğal ve kültürel mirası da göz önünde bulundurmalı, ve
4. Şimdiki ve gelecekteki nesillerin dayanışmasını garanti etmeye çalışmalıdır.

Ekonomik kalkınma	
Fiziksel sorunlar	ekoloji Enerji ve su gibi kaynakların kullanımı, sera gazı etkisi gibi sorunlar (rasyonel)
Biyolojik sorunlar	sağlık Bina içinde ve dışında insan sağlığını etkileyen sorunlar (irrasyonel)
Sosyolojik sorunlar	yerel Sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel açılardan sorunlar (irrasyonel)
<hr/> SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA	

Şekil 2 Sürdürülebilir kalkınmada ele alınması gerekli sorunsallar

Sürdürülebilir kalkınma, toplumların ekonomik kalkınma yaklaşımı arayışı içinde olurken aynı zamanda da çevre ve yaşam kalitesi olarak da yararlandıkları bir stratejidir (TÜBİTAK, 2003). Sürdürülebilir bir kalkınma hedefi için mevcut kaynakların korunması ve atıkların kontrol altına alınması gerekmektedir. Ancak, bu kavramın günümüz insanlığının karşı karşıya olduğu çevre sorunlarını çözebilmesi için eşitlik, adalet, toplumsallık, demokrasi, insani gereksinim ve çevresel değer kavramlarının bütünüyle kapsaması gerekmektedir (Torunoğlu, 2003). Fakat günümüzde, sürdürülebilir kalkınmanın amacı tanımlananın ötesine taşmış; maksimum kar hedefi için kaynakların sürdürülebilirliği şekline dönüşmüştür (Minibaş, 2003). Bunun önüne geçilmesi için, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (UNCSD) tarafından, Tablo 1, 2, 3 ve 4'te yer alan "Sürdürülebilirlik Göstergeleri" oluşturulmuştur. Çevresel, ekonomik ve sosyal

yönlerden sürdürülebilir gelişmeyi sağlama yolunda karar alma sürecine yardımcı olan bu göstergeler, sürdürülebilirlik konusunda ne kadar ilerleme kaydedildiğini, hedeflere ne ölçüde ulaşıldığını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 2.1 UNCSD tarafından geliştirilen sürdürülebilirlik için sosyal göstergeler
(Kaynak: UN, 1996a)

SOSYAL GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
EŞİTLİK	Fakirlik	Fakirlik sınırının altında yaşayan nüfus oranı
		Gini gelir eşitsizliği endeksi
		İşsizlik oranı
	Cinsiyet eşitliği	Ortalama kadın işçi ücretinin erkek işçi ücretine oranı
SAĞLIK	Beslenme durumu	Çocukların beslenme durumu
	Ölüm oranı	5 yaş altı çocuk ölüm oranı
		Doğumda yaşam belirtisi
	Hijyen koşulları	Yeterli kirli su atık hizmeti alan nüfusun oranı
	İçme suyu	Temiz içme suyu bulabilen nüfusun oranı
	Sağlık hizmetleri	Temel sağlık hizmeti alabilen nüfusun oranı
		Bulaşıcı çocuk hastalıklarına karşı aşılama
		Doğum kontrol yöntemlerinin kullanılma oranı
EĞİTİM	Eğitim düzeyi	İlkokul mezunu çocuk sayısı
		Lise mezunu yetişkin sayısı
	Okuryazarlık	Yetişkin okuryazar oranı
BARINMA	Yaşama koşulları	Kişi başına yaşam alanı
GÜVENLİK	Suç	100.000 kişi başına kayıtlı suç oranı
NÜFUS	Nüfusun değişimi	Nüfus artış oranı

Tablo 2.2 UNCSD tarafından geliştirilen sürdürülebilirlik için çevresel göstergeler

(Kaynak: UN, 1996a)

ÇEVRESEL GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
ATMOSFER	İklim değişikliği	Sera gazı emisyonu
	Ozon tabakasının bozulması	Ozona zarar veren maddelerin tüketimi
	Hava kalitesi	Şehirlerde hava kirliliğinin yoğunlaşması
TOPRAK	Tarım	Ekilebilir alanlar
		Gübre kullanımı
		Tarım kimyasallarının kullanımı
	Ormanlar	Ormanlık arazi yüzdesi
		Ağaç kesme yoğunluğu
	Çölleşme	Çölleşmeden etkilenen alanlar
Şehirleşme	Şehir yerleşim alanlarının genişliği	
OKYANUS, DENİZLER ve KIYILAR	Kıyı bölgeleri	Kıyılarda alglerin yoğunlaşma oranı
		Kıyı bölgelerinde yaşayan nüfusun oranı
	Balıkçılık	Önemli türlerin yıllık avlanma oranı
SU	Su miktarı	Yeraltı sularının yıllık kullanım oranı
	Su kalitesi	Sudaki organik materyal düzeyi
BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK	Ekosistem	Önemli ekosistemlerin alanı
		Koruma altına alınan alanların oranı
	Türler	Önemli türlerin varlığı

Tablo 2.3 UNCSD tarafından geliştirilen sürdürülebilirlik için ekonomik göstergeler

(Kaynak: UN, 1996a)

EKONOMİK GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
EKONOMİK YAPI	Ekonomik performans	Kişi başına GSMH
		GSMH'da yatırımların oranı
	Ticaret	Mal ve hizmetlerde ödemeler dengesi
	Mali durum	Borçların GSMH'ya oranı
GSMH'nın yüzdesi olarak alınan dış yardımlar		
TÜKETİM VE ÜRETİM KALIPLARI	Malzeme tüketimi	Malzeme kullanım yoğunluğu
	Enerji kullanımı	Kişi başına yıllık enerji tüketimi
		Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı
		Enerji kullanım yoğunluğu
	Atık üretimi ve yönetimi	Sanayi ve belediyelerin katı atık üretimi
		Tehlikeli atık üretimi
		Radyoaktif atıkların yönetimi
		Atıkların geri dönüşümü ve yeniden kullanımı

Tablo 2.4 UNCSD tarafından geliştirilen sürdürülebilirlik için kurumsal göstergeler
(Kaynak: UN, 1996a)

KURUMSAL GÖSTERGELER		
Tema	Alt tema	Gösterge
KURUMSAL ÇEVRE	Stratejik sürdürülebilir kalkınma uygulamaları	Ulusal sürdürülebilir gelişme stratejisi
	Uluslararası işbirliği	İmzalanmış küresel anlaşmaların uygulanması
KURUMSAL KAPASİTE	Bilgiye erişim	İnternet kullanıcısı sayısı (1000 kişi başına)
	İletişim altyapısı	Telefon hattı sayısı (1000 kişi başına)
	Bilim ve teknoloji	GSMH'nın AR-GE'ye ayrılan yüzdesi
	Doğal afetlere hazırlıklı olma	Doğal afetlerden kaynaklanan ekonomik ve insan kayıpları

Tablolardaki bu göstergeleri incelendiğinde, sürdürülebilir toplumun ilkeleri açıklık kazanmaktadır. Bu ilkeler; yaşama saygı duymak, insanın yaşam kalitesini artırmak, yeryüzündeki yaşamın çeşitliliğini korumak, yenilenemeyen kaynakların tüketimini en aza indirmek, yeryüzünün taşıma kapasitesini aşmamak, alışkanlıkları değiştirmek, herkesin kendi yöresine sahip çıkmasına olanak tanımak, kalkınma ve çevreyi bütüncül politikalar çerçevesinde ele almak olarak özetlenebilmektedir.

5. TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YAKLAŞIMLARI

Türkiye'de sürdürülebilirlik uygulamaları, çevre ve ekolojik duyarlılık anlayışları toplumda yeni yeni yeşermektedir. Türkiye'de çevre konusuna olan ilgi 1970'li yıllara dayanmaktadır. 1978 yılında, çevre ile ilgili ulusal ve uluslararası faaliyetlerle ilgilenmek üzere, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı'nın kurulmasıyla devlet politikasında yerini almıştır.

Türkiye'de çevre ve çevrenin korunması ile ilgili başta Anayasa olmak üzere, çok sayıda yasa, tüzük ve yönetmelik yürürlükte bulunmaktadır. T.C. 1982

Anayasası'nın kabulü ile çevre koruması kavramı ilk defa anayasaya girmiştir (Budak, 2000). Ancak, bu anayasada çevre sağlığı ve dengesinin önemi vurgulanırken, ideal çevrenin nasıl olması gerektiği veya hangi unsurları barındırması gerektiğine dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla, çevrenin hukuken korunan alanı anayasal olarak belirlenmediği gibi "sürdürülebilir kalkınma" ilkesinin de 1982 Anayasası'nda açıkça ifade edilmediği görölmektedir (Egeli, 1996).

1983 yılında yürürlüğe giren Çevre Kanunu'nun amacı, çevreyi bir bütün olarak ele alıp, sadece çevresel kirliliği önlemeyi değil, aynı zamanda da doğal kaynakların ve toprağın yönetimine de izin vermektir. Bunun devamında, 1986'da Hava Kalitesi Kontrol, Gürültü Kontrolü, 1988'de Su Kalitesi Kontrolü, 1991'de Katı Atık Kontrolü, 1992'de Çevresel Etki Değerlendirme, 1993'te Tıbbi Atık Kontrolü, Toksik Kimyasal Ürünler ve Maddelerin Kontrolü ve Zararlı Atık Kontrolü Yönetmelikleri yayınlanmıştır (Okumuş, 2002).

Bu yönetmeliklerin yanı sıra, Türkiye birçok uluslararası ve bölgesel hukuki düzenlemelere de imza atmıştır. Uluslararası sözleşmelerden bazıları, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, Ozon Tabakasını İncelten Maddelerle İlgili Protokol (Montreal), Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolü Sözleşmesi (Basel), Nesli Tehlikede Olan Yaban Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES), Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi'dir. Bölgesel hukuki düzenlemelerden bazıları ise, Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Barselona), Avrupa Yaban Hayatını ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi'dir (Arat, Türkeş ve Saner, 2002).

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan beş yıllık kalkınma planları incelendiğinde, Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınma politikalarının zaman içindeki değişim ve gelişimi izlenebilmektedir. Küresel anlamdaki çevre koruma eğilimlerinin yansıması, Türkiye'de ilk defa 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ele alınmıştır. 1973–1977 yıllarını içeren planda 1972 Stockholm Konferansı'ndan sonra

Türkiye’de çevre bilincinin gelişmeye başlamasının bir göstergesi olarak, kalkınma planlarında ilk kez çevre sorunlarına ayrı bir yer verilmiştir (Egeli, 1996). 19 Aralık 1978 tarih ve 16494 sayılı resmi gazetede yayınlanan “1979 Yılı Programı”nda Türkiye için bir çevre kirlilik envanterinin oluşturulması prensip olarak kabul edilmiş ancak bu kararname çerçevesinde çevre durum raporlarının hazırlanması ve çevre envanterlerinin oluşturulması 1991’de Çevre Bakanlığı bünyesinde Çevre Envanter Dairesi’nin kurulmasından sonra gündeme gelebilmiştir (Çevre Bakanlığı, 1993). 1992 Rio Konferansı’nda ağırlıklı biçimde ele alınan sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yaklaşım, ilk kez 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda öne çıkmaya başlamıştır. 6. Beş Yıllık Kalkınma döneminde, endüstriyel kalkınmaya ayak uyduramayan Çevre Müsteşarlığı yerini, 1991 yılında Çevre Bakanlığı’na bırakmıştır (Okumuş, 2002). Altı ilde Özel Çevre Koruma Müdürlükleri merkeze bağlı müdürlükler olarak yapılandırılmıştır (Altunbaş, 2004). Yine aynı dönemde Yerel Gündem 21 eylem planı uygulaması başlamıştır (Erim, 2000).

Bunu takip eden 7.Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, sürdürülebilir kalkınmayı, ekonomik ve toplumsal politikalarla çevre politikalarını uyumlaştırarak uluslararası anlaşmalarla bağlılığı, toplumsal uzlaşma ve kitlesel katılımları desteklemeyi ilke edinmekte ve değerlerin ve eylemlerin rehabilitasyonu ile toplumsal, kurumsal ve hukuksal yapılarda reformu öngörülmektedir (DPT, 1995). Bunun devamında Türkiye, çalışmalarına 1995 yılında başlanan ve 1998 yılında tamamlanan Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı’nı (UÇEP) oluşturmuştur. Hazırlanma süreci DPT’nin koordinatörlüğü, Çevre Bakanlığı’nın teknik ve Dünya Bankası’nın mali desteği ile, üniversitelerin, farklı meslek gruplarının ve sektörlerin katılımıyla gerçekleşmiştir (İKV, 1998). Çevre açısından öncelikli faaliyet alanlarını belirlemekte olan UÇEP’te, insan ve çevre sağlığı açısından tehdit oluşturan kirlilik kaynaklarını tanımlanmaktadır. Ayrıca, Türkiye’nin uzun dönemli çevresel hedeflere ulaşması için etkili bir çevre yönetimi sisteminin geliştirilmesi için bir dizi girişim önerilmekte; çevreyle ilgili enformasyonun ve duyarlılığın güçlendirilmesi gereği vurgulanmakta ve Avrupa Birliği’nin çevre standartlarının ve düzenlemelerinin benimsenmesine yönelik adımlar atılması öngörülmektedir (Altunbaş, 2004).

Türkiye'nin 2002 yılında Johannesburg Zirvesi'nde sunmuş olduğu Ulusal Rapor, 1992 Rio Konferansı'ndan 2002 yılına kadar geçen on senede ülkemizin sürdürülebilir kalkınma yolundaki çabalarının bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu rapor, ilgili bakanlık ve kamu kuruluşlarını, sivil toplum örgütlerini ve çeşitli sektörleri içine alan katılımcı bir süreç çerçevesinde hazırlanmış olup, Türkiye'nin 2002 yılı itibariyle sosyal, ekonomik ve çevresel durumunu iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin korunması, yönetim, yoksullukla mücadele, sanayi/sektörler ve bilgi/iletişim başlıkları çerçevesinde değerlendirmektedir.

Bunların yanında Türkiye, çevresel örgütlenme açısından da ulusal ve uluslararası etkinliklerde bulunmaktadır. Çevre Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP)'nin ortaklaşa çalışmaları, Johannesburg Dünya Zirvesi için başlatılan ulusal hazırlıkların koordinasyonu ve UNDP'nin ortaklaşa yürüttüğü Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı çerçevesinde oluşturulan Proje Koordinasyon Birimi tarafından sağlanmaktadır (TÜBİTAK, 2002). 1992 yılından itibaren bu birim tarafından yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır; Türkiye'de Çevresel Kurumsal Yapılanma ve Yönetim Ulusal Programı başlıklı T.C Hükümeti ile İşbirliği, GAP Bölgesel Çevre Yönetimi Çalışması, Adıyaman'da Eko-Kent Planlaması ve Yerel Gündem 21, Batman'da Sürdürülebilir Kentsel Yaşam ve Toplumsal Kalkınma Programları, vb gibi. Bu çalışmalarla, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri desteklenmekte, sonuçta sürdürülebilir kalkınmada insan boyutuna odaklanılması amaçlanmaktadır.

Rio Konferansı'nın kararlarını yaşama geçirmek amacıyla, kapsamlı ve geniş katılımlı çalışmalar bağlamında hazırlanan "**Yerel Gündem 21**" eylem planı, Türkiye'de birçok ilde aktif rol üstlenmektedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından dünyadaki en iyi uygulamalardan biri olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de sürdürülebilirliğin işletmelerin bireysel çabalarıyla başarabilecekleri bir amaç olmadığı, ancak küresel anlamda devletler, işletmeler, sivil toplum örgütleri ve bireylerin işbirliği ile sürdürülebilirlik hedefine ulaşabileceği gerçeğinden yola çıkarak oluşturulan bir diğer örgütlenme de,

Sürdürülebilir Gelişme İçin Çevre Platformu'dur (Nemli, 2003). Bu platform 2003 yılında, çevre ile uyumlu sürdürülebilir bir gelişmenin gerçekleşmesine katkıda bulunma amacıyla, Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı, Deniztemiz Derneği, İstanbul Sanayi Odası, Türkiye Kalite Derneği, Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği, TEMA ve TÜSİAD tarafından kurulmuştur. Ayrıca, Ankara'da 2004 yılında faaliyete geçen Bölgesel Çevre Merkezi (REC), Türkiye'nin AB'ye katılım sürecini kolaylaştırarak ve Rio Dünya Zirvesi'nde kabul edilen 6. Çevre Eylem Planı sözleşme ve tavsiyelerinde belirtildiği şekilde bölgedeki sürdürülebilir kalkınma çalışmalarını teşvik ederek desteklemektedir (Serban, 2002).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan bu çalışma sonucu, ülkelerin sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik, dünyada politik entegrasyona, toplumsal, kültürel ve ekonomik kimliğe göre değişen, birçok çalışmanın yapıldığı ve bu çalışmaların uygulamaya geçirilmekte olduğu belirlenmiştir. Hükümet, üniversiteler ve farklı sektörlerin işbirliği ile, sürdürülebilirlik sürecine ait birçok yasa ve yönetmelikler yürürlüğe konmakta ve güncellenmektedir.

Türkiye ise, T.C. Anayasası'nda çevre konusunun doğrudan yer aldığı birkaç ülkeden biridir. Ancak, yürürlükteki Çevre Kanunu ve ilgili yönetmeliklerle, çevreyi ilgilendiren hemen hemen her alandaki faaliyetler, yasal olarak kontrol altına alınmış olmasına karşın, yetkinin birden fazla kurum ve kuruluşa verilmiş olması, dolayısıyla yaratılmış olan yetki kargaşası nedeniyle; dahası sorumlulukların iç içe geçmiş olması nedeniyle pek çok sorun yaşanmaktadır (TÜBİTAK, 2003). Bu sorunların çıkış noktası, Türkiye'de ekonomik kalkınma ve çevrenin korunması konuları birbirlerinin karşıtı olarak algılanmasıdır. Türkiye'de çevre koruma önlemlerinin yetersizliği, üretim girdilerinin çevreye duyarlı olmaması, depolama ve nakliye süreçlerindeki olası çevre sorunları ile, kullanım süreçlerinde oluşan atıkların çevre sorunları yaratma olasılığı mevcuttur. Bunun yanında, insani kalkınma raporlarına bakıldığında, Türkiye'nin eğitim, sağlık ve ortalama yaşam süresi gibi göstergelerle hazırlanan beşeri sermaye indeksi açısından geride olduğu, 1995'ten 2001'e 16 sıra

gerilediği ve sonuçta teknolojiden yeterince yararlanamadığı; Türkiye’de, başta eğitim olmak üzere beşeri sermayeyi artırıcı çabaların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır (inko, 2003). Genel olarak sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik planlama ve tasarıma yeteri kadar önem verilmediği açıkça grlmektedir. Ülkemizde, yerel düzeyde bilgi eksiklikleri bulunmakta, mevcut araştırma ve kamusal merkezlerden sürdürülebilirlik araştırmaları ve uygulamaları için gerekli olan bilgi akışı ise kısıtlı olmaktadır. Yanı kısıaca özetlemek gerekirse, sürdürülebilirlik bağlamında bilgi üretimi ve bilgiye ulaşmada zorluklar olduğu bilinen bir gerçektir. Bilginin retilmesi ve durum analizinin yapılarak sorunların üzülmesi aşamalarında sürdürülebilir kalkınma ilkeleri bir bütün olarak ele alınamamaktadır. TÜBİTAK, evre Bakanlığı, Bayındırlık ve İşkan Bakanlığı, REC Türkiye, bazı özel sektör ve üniversitelerce araştırmalar yapılmakla birlikte, ülkede kullanılabilir bir sürdürülebilirlik modellemesi ve dolayısı ile de lme ve değerlendirme sistemi bulunmamaktadır.

Bu tespitler ışığında, ülkemizde bu konuda olan boşluğu doldurmak için,

- politik entegrasyonu kolaylaştırıp
- insan sağlığı dikkate alınarak,
- Çevresel ve ekolojik değerleri barındıran ekonomik zmler

retilmesi için sürdürülebilir bir kalkınma modeli oluşturulması hedeflenmelidir. Bu model oluşturulurken, hedefler saptanmalı, bu hedefleri sağlamak için gerekli kriterler belirlenmeli ve stratejiler geliştirilmelidir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma, yerel, kamusal ve özel sektörlerden katılımcı mekanizmalar teşvik edilerek, Türkiye’nin küresel ölçekte ve Avrupa Birliği’ne katılım sürecindeki öncelik alanlarından biri olmalıdır.

KAYNAKÇA

Adams, W.M. (2001). *Green Development: Environment and sustainability in the third world* (2.Baskı). London: Routledge.

Altunbas, D. (2004). Uluslararası sürdürülebilir kalkınma ekseninde Türkiye’deki kurumsal değişimlere bir bakıs. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (1-2), 103-118.

Arat, G.; Türkes, M. Saner, E. (2002). *Vizyon 2023: Bilim ve teknoloji stratejileri teknoloji öngörü projesi- Çevre ve sürdürülebilir kalkınma paneli- Uluslararası sözleşmeler ön rapor*. Ankara: TÜBİTAK.

Baskaya, F. (1994). *Kalkınma iktisadının yükselisi ve düşüsü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bourdeau, L. (1999). *National Report: Sustainable development and future of construction in France*. France: Centre Scientifique Et Technique Du Bâtiment.

Budak, S. (2000). *Avrupa Birliği ve Türkiye çevre politikası*. İstanbul: Böke Yayınları.

Çevre Bakanlığı. (1993) *Çevre ve Çevre Bakanlığı*, Ankara: Yesil Seri.

Çinko, L. (2003). Yeni ekonominin iktisadi etkileri. *Marmara Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi* , 5 (20), 157-162.

Devlet Planlama Teskilatı [DPT]. (1995). *Yedinci bes yıllık kalkınma planı (1996-2000)*. Ankara: DPT Yayınları.

Egeli, G. (1996) *Avrupa Birliği ve Türkiye’de çevre sorunları*. Ankara: TÇV Yayını.

Erim, R. (2000). Çevre ile ilgili hukuksal düzenlemeler, *Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu*. 177, 179-180.

Gilman, R. (1992). *Sustainability By Robert Gilman from the 1992 UIA/AIA Call for sustainable community solutions*. 16 Mart 2003, <http://www.context.org>.

Hart, M. (1999). *The guide to sustainable community indicators* (2. Baskı). North Andover: Hart Environmental Data.

İstanbul Kültür Vakfı [İKV]. (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye’nin çevre politikalarının karşılaştırmalı incelemesi*. İstanbul: İKV.

Keles, R. ve Yılmaz, M. (Temmuz 2004). *Sürdürülebilir konut tasarımı ve doğal çevre*. <http://www.tarihikentlerbirliği.org/icerik/yerelkimlikdetay.asp?sayi=13&makale=76>.

Minibas, T. (2003). *Sürdürülebilir kalkınma ve etkileri*. Ankara: Tübitak

Muscoe, M. (1995). A sustainable community profile. *Places*, 9 (3), 4.

Nemli, E. (2003). *Sürdürülebilir gelisme: Ekonomi ile çevre arasındaki denge*, 24 Mart 2004, <http://www.kalder.org/genel/Esra%20Nemli%20Oturum%20E%20Windows%20XP.ppt>

OECD. (2001). *Strategies for sustainable development- Practical guidance for development*. Paris: OECD.

Okumus, K. (2002). *Turkey's environment*. Hungary: REC-CEE.

Ruckelshaus, W. D. (1989). Toward a sustainable world. *Scientific American*, 261(3), 66-175.

Serban, S.D. (2002). *REC Türkiye'ye açılıyor: Fizibilite çalışması ve başlangıç planı*. Macaristan: Avrupa Komisyonu, Çevre Genel Müdürlüğü Orta ve Doğu Avrupa Bölgesel Çevre Merkezi.

Torunoglu, E. (2003). *Tübitak Vizyon 2023: Panel için notlar: Sürdürülebilir kalkınma paradigması üzerine ön notlar*. Ankara: Tübitak.

TÜBİTAK. (2002). *Sürdürülebilir Kalkınma için Bilgi ve İletişim Çalıştayı*. Ankara: TÜBİTAK-MAM ESÇAE Yayını.

TÜBİTAK. (2003). *Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli vizyon ve öngörü raporu*. Ankara: TÜBİTAK.

United Nations. (1972). *UN Stockholm Environment Declaration*. Stockholm: UN.

United Nations. (1992). *Rio Declaration*. Rio: UN.

United Nations. (1996a). *Indicators of sustainable development: Guidelines and methodologies*. New York: UN.

United Nations. (1996b). *Second International Conference on Human Settlements (Habitat II)*. Istanbul: UN.

World Summit on Sustainable Development [WSSD]. (2002). *World Summit on Sustainable Development implementation report*. Johannesburg: WSSD.